

Balogov pjesnički ludizam

Ljiljak, Maja

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:965371>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-05-03**

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb](#)
[Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za kroatistiku

Katedra za stilistiku

BALOGOV PJESNIČKI LUDIZAM

DIPLOMSKI RAD

8 ECTS bodova

Maja Ljiljak

Mentor:

dr. sc. Krešimir Bagić, prof.

Zagreb, 2022.

Sažetak

Ludizam je temeljna odrednica Balogova pjesništva koja se provlači u tekstovima za odrasle jednako kao i u onima namijenjenima djeci. S obzirom na to da se ovog autora često promatra kao dječjeg pisca, cilj je rada usmjeriti pozornost na nedovoljno istraženu poeziju koja nije namijenjena samo najmlađim čitateljima i pronaći elemente ludizma u takvim zbirkama. U uvodnom će se dijelu definirati cilj istraživanja te metodologija rada. Drugo će poglavlje biti svojevrstan pregled Balogova opusa i kritičarskih osvrta na njegovo stvaralaštvo, a u trećem će se poglavlju opisati temeljni pojam ludizma kao neizostavna stavka njegova pjesništva. U četvrtom i petom poglavlju usmjerit će se pozornost na pojedine elemente poput igre riječima, zvukovnog te vizualnog pjesništva kojima se ostvaruje ludističko pjesništvo. Šesto je poglavlje namijenjeno zaključku koji se nameće nakon provedenih interpretacija.

ključne riječi: ludizam, Zvonimir Balog, konkretna poezija, vizualna poezija, zvukovna poezija, igra riječima

Summary

Ludism is a fundamental determinant of Zvonimir Balog's poetry, whether is it poetry for adults or for children. Considering that this author is recognized mostly as a children's writer. The aim of this work/paper is to focus attention on insufficiently researched Balog's poetry for adults and to find elements of ludism in such collections. In the introductory part will be defined the goal of the research and methodology which is used. The second chapter will be a kind of overview of Balog's oeuvre and critical reviews of his work while in the third chapter will be described the fundamental concept of ludism as an item that is an indispensable part of this poetry. In the fourth and fifth chapter attention will be focused on certain elements such as word play or sound and visual poetry, which are used to achieve ludistic poetry. The sixth chapter is intended for the conclusion that is imposed after the interpretations are carried out.

ključne riječi: ludism, Zvonimir Balog, concrete poetry, visual poetry, sound poetry, word game

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Stvaralačko blago Zvonimira Baloga	1
2.1. Brzi Gonzales koji je pretekao kritičare.....	3
2.2. O Balogovim zbirkama	4
3. Ludizam kao temeljni pojam Balogove poezije.....	6
4. Iskazivanje ludizma u Balogovoj poeziji	7
4.1. Igre riječima	7
4.1.1. Zvukovne igre riječima.....	7
4.1.2. Smisaone igre riječima	20
4.2. Figure zapisa.....	26
5. Konkretna poezija	29
5.1. Vizualizacija lirskoga teksta.....	30
5.2. Zvukovna poezija.....	35
6. Zaključak	39
Primarna literatura.....	40
Sekundarna literatura	41

1. Uvod

Kreativno uporište pjesničke poetike Zvonimira Baloga jest igra. On je, igrajući se riječima i smislom, poetskim konvencijama te ustaljenim lirskim oblicima, oblikovao lirski tekst. Također je pribjegavao sonornom aranžmanu teksta te njegovoj vizualizaciji. Ludizam je temeljno obilježje njegova pisanja i lirskoga mišljenja, a humorna intonacija njihov je zaštitni znak.

Balog se u očima kritike (posve nepravedno) smatrao dječjim pjesnikom, ali zanemarivana je činjenica kako je njegov pjesnički koncept velikim dijelom izvoran i nije svediv na priručne kritičarske jednadžbe (poput dječje – odraslo). U pitanju je jedan od važnijih koncepata hrvatskoga pjesništva od šezdesetih godina 20. stoljeća naovamo.

Ideja je rada izdvojiti i na konkretnim primjerima analizirati nekoliko aspekata Balogova lirskog ludizma u poeziji koja nije namijenjena samo najmlađim čitateljima. Nakon sažetog opisa inovativnog autora, iznijet će se kratki pregled i komentari postojeće literature o Zvonimiru Balogu. Potom će se definirati pojam ludizma, a u interpretacijskom će dijelu rada pozornost biti usmjerena jezičnim igrama, zvučnoj te vizualnoj poeziji. U središtu će interesa biti pojedinačni postupci poput igre riječima, anagrama, spunerizma, etimološke figure i slično. Analiza bi trebala poduprijeti tezu da Balogove pjesme često funkcioniraju po načelu dosjetke, o čemu će riječ biti u zaključku.

Korpus na kojemu će se rad temeljiti uključuje sljedeće zbirke pjesama: *Ekvilibrij*, *Riba na biciklu*, *Preporučena ptica*, *Sklon disanju*, *Omča*, *Leonardo nad Zagrebom*, *Šus zvijezda*, *Halo lo lo lo Tko je tamo?*, *U ponedjeljak ne mogu*, *Tko me što pita od jabuka*, *Stoj ili pucam od zdravlja* te *Četvrtasta kugla*.

2. Stvaralačko blago Zvonimira Baloga

Ilustratorom, urednikom dječjih emisija i listova, slikarom, kiparom, ali ponajviše nagrađivanim autorom sedamdesetak djela za djecu i odrasle jest Zvonimir Balog. U šezdesetim se godinama

afirmirao tada mladi virtuoz koji je svojom originalnošću i inovativnošću zainteresirao čitatelje, ali i kritičare koji su pomno pratili njegovo stvaralaštvo.

S naslovom ciklusa pjesama *Pomiješao sam se sa stvarima* objavljenim u zbirci *Knjiga sedmorice* izazvao je začudnost. Pet godina nakon toga objavljuje svoju prvu zbirku pjesama pod nazivom *Ekvilibrij*, a 1968. *Pepeo i pepeo*. Svojim oštrim humorom i britkošću aktualizirao je ozbiljne probleme i katkad tragične tematike, a ta je nit kasnije zaokupila njegovo stvaralaštvo u cjelini. Isti je stil i književne postupke prenio u dječju poeziju, u koju je ušao 1970. objavivši zbirku pjesama *Nevidljiva Iva*. Vrlo brzo objavljuje zbirku *Razlavljeni lav*, koja je nalik dječjoj poeziji, te poučnu zbirku za najmlađe *Tristo šezdeset i petoro braće* koja šaljivim ilustracijama uči djecu o danima, tjednima i mjesecima. Kratke dječje priče objavljene su u zbirci *Ja magarac* 1973. godine. Iako u djelima za djecu Balog mnogo puta direktno ili indirektno izriče pouke koje je namijenio čitateljima, humor se svakako isticao u svima. Godina 1975. bila je izrazito plodna jer je kao antologičar objavio *Od doseljenja Hrvata do najnovijih debata* te *Zlatnu knjigu svjetske poezije za djecu*, a potom i zbirke pjesama za djecu *Šašavi* te *Pjesme sa šlagom ili šumar ima šumu na dlanu*. Iste se godine njegova vizualna poezija ogleda u *Preporučenoj ptici*, koja u naslovu jednoga ciklusa za adresanta ima djecu. U sljedećim godinama stječe sve veću popularnost pisca za djecu *Malim pričama o velikim slovima* te *Deželom smejkalkom*. Pjesme za odrasle uokvirene u još jednu zbirku *Riba na biciklu* izdaju se iste godine kad i pripovijetke *Zeleni mravi*, a netom su uslijedile zbirke dječje poezije *Zlatna nit*, *Kako sam došao na svijet* i *Jednodžeki Ok*. Osim toga, u pisanju za djecu iskazao se i slikovnicama te knjigama za djecu mlađe dobi. *Pusa od Krampusa* i *Veseli zemljopis* bile su uvelike čitane među djecom, a oduševile su i kritičare. Osamdesetih i devedesetih ažurno je objavljivao svoja djela, od kojih su se istaknula djela za odrasle: *Omča*, *Leonardo nad Zagrebom* i *Carski zez*, a kasnije su poznata takva djela *Pjesme za prvu ruku*, *Kockasta kugla*, *Četvrtasta kugla*, *Halo lo lo tko je tamo?*, *U ponedjeljak ne mogu*, *Šus zvijezda* te mnoge druge. Na međunarodnu književnu scenu istupio je dvojezičnom hrvatsko-njemačkom zbirkom *Pljesak u travi i zvijezdama*, a njegova je inačica bontona prevedena na engleski jezik. Iako je, kao što je vidljivo iz opusa, poezija bila primarno mjesto njegova izričaja, Balog je napisao romane *Bosonogi general*, *Slone volim te*, *Zeleni smijeh* i *Predživot*.

Obilježja karakteristična za sva njegova djela jesu jezična inventivnost, humor kojim se vješto služio, nonsensne situacije te dvosmislene poruke kojima se služio. Balog je neumorno pisao kao da se poigrava pjesništvom, a cilj su mu predstavljali smijeh i zabava za čitatelja. Temeljnu vrijednost stvaralaštva činila je (pjesnička) igra koja se ostvarivala na tri načina: kao jezična igra riječima - u fonološkom, morfološkom, tvorbenom ili grafijskom smislu; kao igra značenjem riječi (koje više nije statično) te kao igra predmetima, bićima i pojavama prirode i društva (Diklić 1993:56)

2.1. Brzi Gonzales koji je pretekao kritičare¹

Zvonimira Baloga kritičari najčešće smatraju i nazivaju dječjim pjesnikom, pri čemu dio njegova pjesničkog opusa namijenjen odraslima nepravедno biva zanemarenim. Milan Crnković smatra ga najdosljednijim i najosebujnijim hrvatskim dječjim pjesnikom koji stvara nonsensnu poeziju polazeći od igre riječima (prema Perić 2012: 254). Lada Žigo u predgovoru *Četvrtaste kugle* humoristično navodi kako je zabio sebi autogol pisanjem sjajnoga dječjega štiva zbog kojega se kritika usredotočila na taj dio opusa, a zatim ga naziva *brzim Gonzalesom koji je pretekao kritičare* prebrzim i raznovrsnim pisanjem. Priredila je ona u Četvrtastoj kugli izbor pjesama koje najbolje prikazuju Balogovu zaigranost. Predočava podijeljenost njegova pjesničkoga koncepta na slikovit način:

„I tako je Balog ostao podijeljen na Baloga dva – jedan škilji, cereka se, vrluda po dječjoj planeti, pročitao je od slova do slova, uslikan je sa sviju strana (spomenimo portrete Baloga – pjesnika za djecu iz pera Milana Crnkovića, Ive Zalara ili Ranke Javor) i proslavljen je svim nagradama, kao da su na njegovu glavu obožavatelji stavili stotinu kruna. A onaj drugi Balog – zamišljen nad egzistencijom i postojanjem, protežan u svemiru, ozbiljan zavučen u misli, presvučen u ozbiljna ruha, izvučen iz radosna svijeta u onaj teški, prolazni, odvučen iz igrarije u filozofiju, zavučen u tisuće svojih osobnih oaza – nije dovoljno pročitao i uslikan.“ (Žigo 2007: 7)

¹ prema: Lada Žigo, predgovor *Četvrtasta kugla*

Isti taj zamišljeni Balog, kojega opisuje Lada Žigo, o svojoj filozofiji i bezizlaznosti piše igrajući se jezikom. Uobičajeni patetični prikaz zamjenjuje on tako odom ludosti i prelazi u ludički stil pisanja (*isto*: 8). Upravo iz tog razloga gotovo je nemoguće njegov opus svesti na kritičarske jednadžbe (poput dječje – odraslo) jer je ostao piscem za djecu u pjesmama koje su primjerene odraslima. Iznimka su početne zbirke poezije u kojima izostaju luckaste pjesme čije su uporište igre riječima, nonsensna gramatika, jezične ili kakve druge dosjetke, anegdote i oživljavanje objekta.

Stjepko Težak (prema Javor 2007:92) primijetio je kako Balog smanjuje, mijenja, prurušuje riječi, ali se i igra te prijateljuje s njima. Svojim umijećem izaziva osmijehe, ali i uprizoruje vrijedan pjesnički doživljaj.

Josip Pavličić u predgovoru zbirke *Sklon disanju* smatra kako se Balog igrao s pjesmama jednako koliko i sa životom jer su mu upravo ti motivi iz svakodnevnoga života poslužili za pjesničke igre. Nadalje, Balog za njega predstavlja onoga tko je u mogućnosti život obična čovjeka učiniti čarolijom.

Dalibor Cvitan u pogovoru *Omče* shvaća kako Balogove dosjetke, to jest njegov nonsensni *verboludizam* može biti sredstvo oćaja. Izvrtanje jezićnih i predmetnih poredaka za njega predstavlja *mimesis naopakog*.

Tonko Maroević (2015) smatra kako je autorov literarni opus zasjenio njegove slikarske, kao i kiparske vještine. Međutim smatra ga pripadnikom generacije krugovaša koja je veoma važna za razvoj modernizma u suvremenoj hrvatskoj književnosti zbog specifićnog jezika i leksićkog ludizma pojedinih predstavnika poput Pavlovića, Slamniga i Šoljana.

2.2. O Balogovim zbirkama

S obzirom na brojnost kritika upućenih Balogovu stvaralaštvu, u ovom je poglavlju izdvojen samo dio kritićke recepcije njegove poezije.

Sonja Manojlović smatra kako je zbirka *Pepeo i pepeo* skup pjesama koji sadrži elemente privida i nestvarnosti, čime se omogućava bogata metaforičnost. Ona prepoznaje smjenjivanje osjećaja beskraja i osjećaja sputanosti na čijoj se međi pojavljuje eksperiment s jezikom, metafora, autorova anegdota i slično (prema Javor 2007: 46). U navedenoj zbirci Miroslav Mađer primjećuje kako riječ posjeduje punoću misli i izraza te smisaonu poantu. Za njega Balogove pjesme ne predstavljaju ispraznu igrariju rime ili jezičnih kalambura, već primjer zgusnuta i slojevita jezika s jasnim mislima i sadržajem (*isto*: 48).

Za ciklus *Ba log jen* iz zbirke *Preporučena ptica* Miodrag Racković tvrdi kako je svojevrsni pjesnikov autoportret, a u ciklusu *Pjesme kao takve* uviđa vizualni plan pjesme (*isto*: 58). Ista je zbirka potaknula Predraga Prohića da iznese svoj stav o Balogovu načinu kazivanja, ali i Balogovoj ulozi:

„Lično, ja se opredjeljujem za onu mogućnost da prihvatim Balogov način kazivanja, jer iz tog kazivanja izbija jedan duh koji je teško ne prihvatiti. (..) I na jedan diskretan način, kako to umeju oni vještaci koje nazivamo zabavljačima i koji nam na lak način pričaju tužne priče, Zvonimir Balog nam omogućuje da to u njegovoj pesmi i osetimo.“ (*isto*: 62)

Šus zvijezda je, prema Sibili Petlevski, djelo izrazite preglednosti i povezanosti motiva koje kritičari motre kao dobro sklopljeno. Navodi i kako je, iako su dvije trećine knjige u prozi, riječ o zbirci s pjesničkom tvorbom. Uzrok toga zaključka jest Balogova tehnika povezivanja ulomaka koja simulira i ironizira tvorbu mitskoga uzorka (*isto*: 116).

Omča proučava kozmologiju, a Božičević oštrije govori o njezinu ciklusu *Kuća od šamara*:

„Nastoji biti inventivan, imaginaran i kreativan. Ali nekad pretjera u igri pa postaje bizaran, plitak i nezanimljiv. Ne uspijeva uvijek biti upečatljivo inventivan i originalan, pa se oslanja i na isforsirana i stereotipna rješenja. Stoga je ovaj preopsežni ciklus najmanje uspjela cjelina u *Omči*.“ (*isto*: 113)

Mnogo se komentiralo zbirku *Leonardo nad Zagrebom*. Slavko Mihalić uočava dva tona te pjesničke knjige: sklonost humoru kao otpor zlu svijetu te tragičnost. I dalje se Balog oslanja na jezičnu komponentu, a uz slikovitost čini zaokruženu cjelinu (*isto*: 101).

Ironijski kalambur, jezična igra te dvosmislena dosjetka uporište su zbirke *Sklon disanju*, a prizvuk patetike nestaje s daškom humora (*isto*: 87).

3. Ludizam kao temeljni pojam Balogove poezije

U organiziranim su se oblicima društva religija, znanost, pravo, rat i politika udaljili od pojma igre, bez obzira na to što su u počecima kulturnoga razvijanja posjedovali bogatu vezu. S druge strane, pjesništvo koje je stvoreno u domeni igre, i dalje ostaje prisutno u njoj (Huizinga 1992: 110). Poveznica pjesništva i igre ne prikazuje se samo izvanjskim oblikom, oblikom govora. Osim ukrašavanja i samog izražavanja, ona je vidljiva u prikazu slikom i motivima (*isto*: 121).

Ludizam poima umjetnost kao igru. Takav koncept umjetnosti povezuje narušavanje granice između umjetnika i publike, rad kao događaj u kojem umjetnik i publika izvode igru te događaj koji za smisao ima ispunjenje smisla igre – razvijanje intelekta, buđenje interesa publike te, naposljetku, zabavu (Šuvaković 2005: 351).

Igra se u jeziku ostvaruje različitim oblicima igre riječima. Prema Bagiću (2012: 152) to je hiperonim stilskim postupcima i figurama koji se temelje na zvukovnom ili smisaonom poigravanju jezikom. On prenosi Guirardovu ideju prema kojoj postoji stotinjak vrsta igre riječima koje se mogu podijeliti ovisno o razini na kojoj se ostvaruju. Razlikuju se fonetske (kalambur, ekvivok, anagram, holorima, palindrom, logogrif), leksičke (akrostih, sinonimija, šarada, metabola, kronogram) i piktografske igre riječima (rebus, kaligram) (*isto*).

Porijeklo igre riječima Živković pronalazi među političkim i kulturnim čimbenicima u individualnim narodnim jezičnim zajednicama, pa je iz toga jasno zašto u određenim razdobljima i narodima upravo navedena pojava vlada jezikom (1984: 259). Živković, nadalje, smatra kako je

nepotrebno igru riječima dijeliti na podvrste jer se one prirodno zadaju prema načinu asocijacije akustične slike riječi (*isto*).

Razliku između igre riječima i ostalih stilskih sredstava najjednostavnije je uočiti u tome što se povoljno ili nepovoljno ocjenjuje pretjerana ili neprimjerena upotreba kakvoga stilskoga sredstva, a iste takve ocjene usmjerene igri riječi odnose se na samu igru riječima, a ne njezinu prekomjernost ili neprimjerenost (Škreb 1949: 83). Podvrsta je igre riječima kalambur kojime se povezuju značenjski različite, ali zvukovno iste ili slične jezične jedinice (Bagić 2012: 167). Ostvaruje se ponavljanjem glasova ili slogova (pr. ka-ka pi-pi talizam) te izostavljanjem, premještanjem, dodavanjem ili promjenom istih (*isto*). S obzirom na to da je igra riječima krovni pojam verbalnog ludizma, kalambur je podvrsta koja nastaje iz zvukovne sličnosti (*isto*: 168).

Ludički četverokut čine tekst (*označitelj i označeno*), umjetnički igrač (*artifex ludens*), suigrač (*colludens*) i dva osnovna predmeta kojima se tekst može igrati, a to su zbilja i kultura (Benčić i Flaker 1996: 98). Ludička inovativnost hrvatske poezije razvijala se u nekoliko smjerova, a Balog je jedan od onih pisaca koji su uvelike odstupali od normirana i ustaljena književnoga jezika. Osim njega, ludički pogled na jezik obogatili su Pajo Kanižaj, Dubravka Ugrešić, Drago Ivanišević i mnogi drugi (*isto*: 305).

4. Iskazivanje ludizma u Balogovoj poeziji

Balogovska poetika obiluje jezičnim igrama, oblicima ozvučenja te vizualizacijom lirskoga teksta. Prepoznatljivi su elementi njegova stvaralaštva aluzija, anagram, nonsens, analoški neologizam, etimološke figure, stopljenice, spunerizmi i mnogi drugi.

4.1. Igre riječima

4.1.1. Zvukovne i jezične igre riječima

Mnoštvo Balogovih pjesama povezuje različite riječi jednim elementom i na taj način narušava konvencionalnost jezičnoga znaka jer se označitelj ili barem dio označitelja vežu uz različite pojmove od označenog. Osim toga, temelj za povezivanjem riječi jest i jedan glasovni element, pa je tada riječ o istoj pojavi. Primjerice, Balog pronalazi sličnost nepovezanim riječima koje sadrže –*ban*. Riječ je o etimološkoj dosjetci, igri riječima koju se može tretirati kao etimološku figuru jer su povezane riječi združene na temelju prividno istog korijena:

„BAN“

Ima više vrsti BANOVA

kao što je taBAN

kao što je pohaBAN

kao što je steliBAN

kao što je ukeBAN

kao što je koBAN

kao što je čoBAN

kao što je ciciBAN

kao što je zariBAN

kao što je zajeBAN

Taj u svim našim krajevima

ima svoje BANOvine

(Preporučena ptica)

U posljednjem distihu obznanjuje lirski subjekt kako se u različitim krajevima i riječima može prepoznati isti dio riječi koji ih povezuje. Osim toga, ananas raščlanjuje na različite skupove slova pri čemu tvori nova značenja u stihovima:

„ANANAS (S POZNATIM PRIZVUCIMA)“

po pitanju ananasa stojimo znatno

A NA NAS kiša svako malo

A NA NAS uvijek misle kad
A NA NAS često viču bez
A NA NAS se bacaju sa
A NA NAS jedino tu i tamo
ANA NAS jedino tu i tamo
što je zANANAS sasvim

(Sklon disanju)

Osim imenica, u riječima pronalazi i zamjenice:

„TAJ“

kiTAJ

moTAJ

TAJna

(ONAJna)

guTAJ

luTAJ

TAJac

(ONAJac)

piTAJ

čiTAJ

u TAJa

(u OVAJa)

TAJnik

TAJ I TAJ

I BOGTEPITAKOJI

SVE POKRAJ MENE

STOJI

JEDAN NA USLUZI

DRUGI NA NOZI

TREĆI NA GLAVI

I KAKO ONDA
DA TAJ ŠTO OVO PIŠE
MIRNO DIŠE
(Preporučena ptica)

Pjesma je grafički oblikovana na način da se riječ *taj*, koja je poveznica svima, nalazi u središtu, a riječi su složene tako da ispunjavaju navedenu formu. Nakon što iscrpi sve forme koje sadrže zamjenicu, subjekt užasnut povezanošću riječi pozornost usmjerava na sebe. Analogno pronalasku *bana* ili zamjenice *taj* u riječima, Balog odlazi korak dalje pa u riječima (*ambrozija, provizija, kohezija, fuzija..*) pronalazi sličnost prema njihovim završetcima. Od toga pokušava tvoriti novi glagol *zijati* koji je u kontrastu sa *šutjeti*. Ipak, tu nije kraj igri riječima pa prepoznaje poveznicu u još nekim riječima:

Dokle ćemo se dijeliti
na one koji ZIJAJU
i one koji prŠUTE

(„ZIJA“, *Preporučena ptica*)

U istom ciklusu pjesama *Nisam mogao izdržati da se ne ponovim*, čijim naslovom daje do znanja o kakvoj je igri riječ, objavljuje i pjesmu „Dinosaur“ u kojoj izmjenjuje početak riječi i tako sam stvara nove riječi: *Ninosaurus, Štefsaurus, Markosaurus, Vladosaurus, Kemosaurus, Alojzsaurus, Jurajsaurus* i mnoge druge (*Preporučena ptica*). Balog je imenicu *dinosaur* u pjesničkom smislu preuzeo kao spoj imena i nastavka te na tome izgradio pjesmu. Takav postupak naziva se stapanjem koje Hockett (1967) definira kao mehanizam kojim je moguće izreći dvije riječi odjednom, što je inače nemoguće. Time prema Bagiću (2015) nastaje stopljenica koju obilježavaju humornost, ludičnost, enigmatičnost i kritički potencijal. Nju možemo smatrati figurom konstrukcije ako je riječ o neologizmu koji propituje granična iskustva i emocije ili figurom dikcije jer ju karakterizira visok stupanj fonetizma između početnih riječi (*isto*). Značenjski se stopljenice mogu podijeliti na koordinativne i determinativne (Marković 2012: 67-68). Determinativne ili odredbene stopljenice su one u kojima je jedan odsječak

nadređen drugom, a koordinativnim su stopljenicama odsjeći ravnopravne vrijednosti. Dakle, u ovoj je pjesmi riječ o determinativnom tipu stopljenica.

Snažniji dojam ostavljaju pjesme u kojima se Balog služi etimološkim figurama i korijenom riječi tvori neologizme: *tako sada više ne trči trčuljak/ već visi visi visi visuljak/hoće li se ikad pretvoriti/u visak* („Opasno idenje“, *Riba na biciklu*). Iz primjera je jasno kako analogijom riječi autor pokušava osmisliti nove riječi, ali za pojam koji ne postoji u stvarnosti. Zanimljiv je i primjer iz iste zbirke u kojemu se u cijeloj pjesmi provlače neologozmi nastali iz korijena riječi, ali tu je riječ o neologizmima koji nisu potrebni jer navedene riječi postoje, ali u drugom obliku:

„SAVJET SAVI“

da me sava
pita za savat
ja bih savu
posavutao

ne smije
da podržava gnoj
takva rijeka
rijekao bih
njoj

Vuletić (2019) smatra kako je riječ o glasovnom privlačenju riječi, pri čemu dolazi do deformacije glasovne strukture jedne od njih – jedan se znak motivira drugim znakom te se deformira u tu svrhu. Ta je pojava u mnogim pjesmama ključna:

„KONJ“

konjdukter uzviknu
takav je zakonj
a pred zakonjem smo svi jednaki
ako ste vi konjstruktur

pa što onda
niste bez konkurencije
niste ikonja ni erkonjdijšn
ja ne moram čuvati konjspiraciju
dosta da sam čuvao ovce
ja sam sad u jednoj drugoj konjbinaciji
ako ste vi konjstruirali konjbajn
ne moram se ja zbog toga pred vama
od straha konjdenzirati
i nemojte me gledati tako
tim konjkavnim lećama
nisam ja konjpot
dok još nisam posegnuo za konjopcem
dižite se napokonj

(Sklon disanju)

Opetovano glasovno privlačenje riječi ne čini pjesmu nejasnom jer je riječ o poznatim pojmovima koji su izmijenjeni. U pjesmi „Tko što stoji“ od istog korijena Balog tvori subjekt, predikat i objekt stvarajući tako niz analoških neologizama:

„TKO ŠTO STOJI“

Čovjek čovječji čovjetinu
Rzovi ržu rzetinu
Zvijezde zvjezdaju zvjezdetinu
Dub dubi dubinu
Dani dane danetinu
Noći noće noćetinu
Kukci kukče kukčetinu
Zrakovi zrače zračetinu
Gnjurci gnjurče gnjurčetinu
Lica liče lićetinu

Dripci dripče dripčedinu
Ti tijiš tijedinu
On oni onedinu
Mi mijimo mijedinu
Vi vijete vijedinu
A ja jajim jajedinu

(Riba na biciklu)

Jedina riječ koju odudara od ustrojstva pjesme jest veznik *a* kojim lirski subjekt izdvaja svoju radnju spram svih drugih. Jednak način stvaranja prisutan je nadalje:

„Što sve znaš o konju“

konji dijele sebe
na pitome konje
i na divlje konje
jedan divlja u divljini
drugi pitomi u pitomini
(Riba na biciklu)

U *Preporučenoj* se *ptici* neologizmima želi dokazati prisnost lirskoga subjekta i neba koji funkcioniraju u partnerskom odnosu i ne izazivaju začudnost. Svoj odnos održavaju međusobnim pomaganjem:

„NEBO I JA“

Ponebljen sam po čelu
Ponebljen po kosi
Na glavi nosim neba zdjelu
Voće zvijezda
Svjetlosti ludih gnijezda

A nebo je odozdo
Sa mnom premazano
U tri sloja
Zadjetinjeno
Zaljuđeno
Zabalogljeno

Tako se eto trpimo
Jedno drugo krpimo
Jedno drugom ponekad
Zvijezdu ponekad boju
Drpimo

U zbirci *Šus zvijezda* stvara Balog kovanice: antiprostor, vrijeme-prostor, jedvatvar, svenemir, ribo-majmunoliki-ljud, matemato-fiziko-astratičari, kontra-metak, nesvijet ili vanprostor:

„POD REFLEKTORIMA MRAKA“

vansvijetu je mrak
što je svijetu svjetlo

mračna prošlost
tamo je svjetlo sutrašnjice

vansvijet je tako omračen
da se najsitniji prašak svijeta
u nj ne može sakriti

na rubu svijeta i nesvijeta
oči se od siline mraka raspadaju
uši od snage tišine

nemoguće je napustiti

omču elipse

Ciklus *Zagrebni život* iz zbirke *Sklon disanju* sastoji se od niza pjesama u kojima se poigrava sa riječju *Zagreb* koja je prepoznata u raznim riječima. U prvoj pjesmi iz ciklusa naslućuje se u kojem se smjeru pisanje nastavlja:

„ZAGREB“

zagreben sam u zagreb
zagrebova sam zagrebotina
tramvajske sam mu pruge
jame sam mu na ulicama
to je protutenkovska obrana
košare sam mu za otpatke
filter na dimnjacima
zagreben sam u zagreb
u zidove mu kuća
u natpise mu ČUVAJTE GOVEDO
JEDITE RIBE u HOĆEMO RADNIKE
NA SVEUČILIŠTE da nam
poprave brave promijene gumice
na slavinama
zagreben sam u zagreb
zagrebova sam zagrebotina
stižu koji me ne priznaju
koji ga ne priznaju
gori od mene sve me više zagrebavaju
sve me više pripremaju
za zagrebni život

Zagreb se ne piše velikim slovom kao da je riječ o gradu, već se provlači pjesmom u obliku imenica, pridjeva ili glagola obznanjujući ipak povezanost lirskoga subjekta s gradom. On postaje dijelom grada, uklesan je u njega i samim tim sastavni dio istoga. Čitava je pjesma pisana malim slovom i bez interpunkcijskih znakova pa se može govoriti o pravopisnoj figuri u kojoj se

sve pojavnosti svode na istu razinu važnosti. Zagreb je eufemizmom povezan sa smrću, ali će i tada biti dio subjektova identiteta.

Pjesma poslije navedene naziva se „ZA GREB“, a njezini se stihovi tvore raznim varijacijama riječi koje sadržavaju *zagreb* u sebi. Poznata se uzrečica izmjenjuje kako bi odgovarala sadržaju pjesme (*bolje greb nego reb*), gubeći tako svoj prvotni smisao:

zagrebite vi to
što će se ti sa zagrebotinama
dati zagrebavati
oni su za greb
prije negoli za zagrebanciju
zagrebite vi to
bolje greb nego reb
ukoliko zagrupčani
ne odluče drukčije

Još jedan od glasovnih postupaka kojim se tvori igra jest zamjena glasova u riječima. Njime se motivirano vežu riječi kojima su označitelji isprepleteni (Vuletić 2019). Vidljivo je to u „Pjesmi mišolovki“: *od toga mi se ježa nakožila*, kao i u stihovima još jedne pjesme iz zbirke: *zaolio sam/šiljivku/i zapapio/tupir (isto)*. Takav se postupak nehotične zamjene početnih slogova ili glasova u riječima rečenice naziva spunerizmom (Bagić 2015:305). Balog se u navedenim primjerima igra upravo logikom spunerizma čije je obilježje slučajno premještanje slova ili slogova, to jest omaška. Međutim, on pjesmu pretvara u namjerno premetanje i time postiže humorni učinak kojim se tekst razigrava te dovodi do oslobađanja jezične imaginacije. Postupak se zamjene ostvaruje i izmjenom riječi nekih poznatih izreka: *idem k'o muha / bez glave/ glava bez muhe (Halo lo lo lo tko je tamo?)*.

Izmjenu riječi primjećujemo u pjesmi „Moja olovka“ iz zbirke *Stoj ili pucam od zdravlja*. Tamo se, doduše, ne izmjenjuju slogovi već čitave riječi, a Željka Lovrenčić (2015:194) u pogovoru zbirke u izvrtanju uočava duboku misaonost i socijalnu osjetljivost:

Moja olovka piše nosom

Jer je ćorava
I pun joj je nos svega
Kopa po tom bogatstvu
Po tom svegu
Ko hrvatski profesori
i nezaposleni radnici
Po kontejneru
..

Anagramima na početku zbirke *Preporučena ptica* u kojima autor duhovito navodi popis autora zbirke najavljuje se kako će se isti koristiti ludizmom i fonetskim igrama pri pisanju pjesama, a prikazuju se to pomoću trideset i četiri inačice autorova imena i prezimena: *Vizonmir Bogal*, *Zvonirim Golba*, *Zvonirim Bagol*, *Riminvov*, *Zriminov Oglab*, *Onimirzv Gbalo*, *Zinivrom Balgo*, *Banimit Zvolog* i ostali. Glasovnu igru koja je najavljena autor ostvaruje nekoliko pjesama kasnije, u *Priči bez samoglasnika odnosno Pr č b z s m gl sn k*:

J SM PRČ VRL NBCN. NK M STVR NDSTJ.
SVJDN SM ČTLJV. MN S ZVDL KRJNK P ML
MCM. TŠK GVRM. SM TG MN NDSTJ ZB, KLJV, M J
PRRJDN. TK SM J ZPRV KRZB PRČ SVJDN M DJC
RZMJ ZHVLJJĆ NJHVJ NTLGNCJ TJST HRVTSK
RĆN – BSTRN. J SM PRČ NVLD, BLSNK.
SVJDN JŠ NSM Z GRBLJ. FL M ZB, KRJNK TD.
N MZK M SLŽ SVKS. SM TG STRŠN VLM DJC.
NDM S D Ć DJC TKDJR VLJT MN, D NSM BŠ
PSV Z BCT.

Lirski je subjekt tekst koji govori o sebi, ali bez uporabe samoglasnika. Ova fonetska igra vrlo se lako može shvatiti kao smisaona jer je potrebno na pojedinim dijelovima razmisliti što je konkretno značenje. Takav tip pjesme zahtijeva angažiranost čitatelja i njegovo umetanje suglasnika. Na zanimljiv je i humorističan način Balog dokazao kako bez pojedinih slova jezik može funkcionirati. Ipak, treba se zapitati kako bi tekst djelovao kada bi stihove činili isključivo samoglasnici. Izgovor bi bio lakši jer je jednostavnije izgovarati takva slova, ali na sadržajnoj su

razini suglasnici ti zbog kojih tekst funkcionira i oni nose značenje riječi. Ovakav tip teksta u kojemu se autor odriče upotrebe jednog ili više slova abecede naziva se lipogramom, a Balogov se primjer naziva avokalskim lipogramom (Bagić 2015: 180-182). Komični se učinak postiže izostavljanjem pojedinih slova i njihovim umetanjem pri čitanju.

U zbirci *Omča* iz 1987. pjesme nisu nalik onim dječjima nego je riječ o smisaonim i katkad tragično intoniranim pjesmama. Postojan je element nevidljivoga zida zbog kojega čovjek shvaća neopipljivost ljudske slobode. Naziv same je zbirke poigravanje riječima jer omča predstavlja stezanje i sve ono što u tekstovima muči lirski subjekt – pitanja bez odgovora (Žigo 2007: 10). Jezične se igre prepoznaju, doduše, u ciklusu pjesama posvećenim šamaru – *Hobi šamara*, *Šamar-aspirin*, *Šamarijada*, *Urođena prednost šamara* i *Šamarski epilog* u kojima autor pljusci pridružuje ljudska obilježja, ne mareći pritom za jezik. Osim šamara, instrumenti također u zbirci postaju čovječjima, a ljudi su ovisni o drugima.

Godine 1994. objavljena je zbirka *Leonardo nad Zagrebom* u kojoj se autor vraća jezičnoj terapiji, pretvara stvari u subjekte i neživo u živo. Igrom riječima i neologizmima prebrođuje se otuđenost subjekta (*isto* :11):

„DEGUSTACIJA ŽIVOTA“

tek što sam čalabrcnuo
samo što sam zamljackao
da bih osjetio okus života
nestao mi je jezik
eksplodirala usta
još ne otkrih koja mu je aroma
kakav buke
a već se dom izgubio
u gustu oblaku
na degustaciji života
bilo je prilično degusto

i deopasno

Lirski subjekt želi okusiti život, što govori o njegovoj otuđenosti. Ipak, pri prvom ozbiljnom osjetu života, osjeća eksploziju osjećaja koja prikazuje njegovo nepopravljivo stanje. Neologizmima poput *degusto* i *deopasno* iz posljednjih dvaju stihova pokušava se gradirati pridjeve ne koristeći uobičajenu komparaciju. Dom se iz personificira i djeluje umjesto lirskog subjekta koji ostaje izgubljen.

Potrebno je izdvojiti zbirku *Tko me što pita od jabuka* kao reprezentativan primjer Balogova ludizma. O tome u predgovoru piše Lada Žigo:

„Njegove igre riječi u knjizi 'Tko me što pita od jabuka' nemaju naziva – nisu anegdote, nisu vicevi.. najbolje ih je pripisati tvorcu i nazvati ih "balogizmima".... Već sam naslov njegove najnovije zbirke – Tko me što pita od jabuka otkriva igru homonima, dvoznačnost iste pisane riječi, naznačuje zbrku u komunikaciji koja je tipična za naše vrijeme... A bit je ovdje etimologija – podrijetlo riječi, odnosno pojma, koje se sasvim izokreće.“ (Žigo 2014: 6)

Balogizmi predstavljaju svojevrsne anegdote u navedenoj zbirci jer tekstovi ne podsjećaju na tradicionalni prikaz poezije, već je dosjetka izrečena u dvama ili trima stihovima.

Većina se zvukovnih igara riječima iz te zbirke temelji na homonimiji ili glasovnoj sličnosti:

„NJEGA“

Pitate zašto baš njega?

Bio je bolestan

„JATO“

Ja to

Ne bih mogao

„DASE“

Nije da se pravimo
Ali boljih od nas nema

„VIME“

Vi me nudite
Kravljim mlijekom
Lijepo od vas

„DOSADA“

Do sada je bilo
Kako je bilo
Dalje ćemo vidjeti

Osim toga, Balog izokreće riječi i stvarnost. Odabire riječ, a potom zapisuje sve inačice riječi koje u svom nazivu sadrže traženu riječ. Primjerice, jedan se ciklus naziva *Čaj*, a pjesme su u njemu „Očaj“, „Običaj“, „Čajanka“, „Osjećaj“, „Tečaj“, „Natječaj“, „Poremećaj“, „Podbačaj“, „Pobačaj“, „Slučaj“, „Zavičaj“, „Značaj“ te „Saobraćaj“. U svakoj pjesmi obrazlaže o kakvom je čaju riječ:

„NATJEČAJ“

Javno natjecanje
U ispijanju čaja

4.1.2. Smisaone igre riječima

Zbirka *Riba na biciklu* obilježena je smisaonim igrama riječima, naprimjer u pjesmi „Druga večera“:

kad smo
drugi put
klopali raka
zapala su nas
klijesta
točnije rečeno
ugriz štrih klijesta

još nam je sad
na tom mjestu plavo
nebo

Stihovi su se mogli završiti i bez posljednjega, ali u tom se stihu ozljeda povezuje s nebom, a jedina im je poveznica boja. Završetak pjesme nije očekivan, ali to povezivanje dvije različite sastavnice na temelju boje izaziva smijeh čitatelja. Slična neočekivanost vidljiva je u istom ciklusu pjesama, pri kojemu se sunce povezuje s načinom pripremanja hrane zbog rime, a posljednja su dva stiha neočekivana i cilj im je zabaviti čitatelja paradoksom:

„LJETNA OPODNEVNA PRIPEKA NA MORU“

gore visoko
sunce na oko
jedem ga
rukama golim
tako najviše
volim
tu i tamo skoknem
u more
da ga
zasolim

Jednakim tipom dosjetke komika je zasnovana u bezimenoj pjesmi iz zbirke *Halo lo lo lo Tko je tamo?* kad autor povezuje različite riječi slovima koja su im zajednička, pa na taj način izokreće prvotni smisao pjesme:

kad legnem gledam kurjim očima
vidim potrese
i sve što ima u zvijezdama
i na njima
i kako se kreću
i zašto
i kamo sve ide
čujem u kurjim očima netko
kuri vatru
divljaci me peku
na ražnju
i plešu s mobitelima
grle ih
za vrat im pričaju nebu/loze
još malo ne bu
ni grožđa

U stihovima koji slijede, dosjetka se temelji na specifičnosti životinje, a promjena boje u pjesmi uvjetuje i promjenu razmišljanja:

„RAZGOVOR S KAMELEONOM“

- A VAŠE MIŠLJENJE pitah kameleona
- JA TAKO BRZO MIJENJAM MIŠLJENJA
DA KAD HOĆU JEDNO MIŠLJENJE REĆI
VEĆ DRUGO MISLIM reče kameleon
i iz plave prijeđe u crvenu

(Preporučena ptica)

Još jedna dosjetka iz te zbirke na šaljiv način progovara o identitetu Zvonimira Baloga, ali i njegovu luckastu načinu izražavanja:

„KAD JE BOG IZDAO NALOG“

kad je bog izdao nalog
da netko bude
ZVONIMIR BALOG
svi su zanijemjeli kao stijene
nitko se nije usudio
prihvatiti takvu odgovornost
osim mene

Nadalje, pjesma bez teksta bila bi besmislena da se Balog nije dosjetio naziva „Ova pjesma još nije napisana“, a istom se dosjetkom koristi u pjesmi „Zagrební život“ koja sadrži samo naslov, i to naslov koji je nastao igrom riječima (*Sklon disanju*).

Specifična stilizacija govora Roma kada govore hrvatski jezik inspirirala je Baloga da napiše pjesmu o tome koristeći većinom nominative. Pjesma je humoristična jer uistinu podsjeća na romski način kazivanja. Razlog tomu jest enalaga, to jest zamjena jednog gramatičkog oblika drugim gdje to nije uobičajeno (Bagić 2015: 96):

„NOVOGODIŠNJA CIGANSKA“

Za novi godina
Jedan je mlogo dosadan momak
Dobio od ćaća šaka u stomak
Otac od ćaća dobio proljev u trk
Nino garavče
Prva dlaka u brk
Jedan crv u torba je dobio
U zamjena za žir
Novi domovina

Bijeli komforni sir
Od djed mraz dobio mali Steva
Desant na slijepi crijeva

(Riba na biciklu)

Smisaonu igru riječima prepoznajemo u odnosu naslova i stihova, pri čemu se ista tvori povezivanjem pomrčine s tamnim talogom na tavi:

„Pomrčina sunca“

u tavi neba zagorio dan

(isto)

Nekoliko stranica dalje, na duhovit je način prikazana ljudska osobnost. Lirski subjekt smatra kako će ljudi uvijek činiti obrnuto od onoga što im je rečeno. Takav se tip karakterizacije u Balogovoj pjesmi iskazuje u trenucima kad osoba pokušava uspjeti, ali ljudi ograničavaju tu mogućnost. Gradacijom *kuća-kula-grad* prikazuje se napredak čovjeka u naumu, a natpis se na prozoru se razlikuje jer je pisan velikim slovima pa izražava ljutnju lirskega subjekta:

„AKO TI TREBA CIGLA“

ako ti treba cigla
da podigneš kuću
da podigneš svoju kulu
sagradiš neki grad
naprije u neki paravan
umontiraj prozor
i napiši:
SAMO NEKA MI NETKO
PROBA BACITI CIGLU
U PROZOR JEBAT ĆU MU
SVE PO SPISKU

Nadalje, kriza se iskazuje ludičkim jezikom u obliku anegdote kad trkač navodno ne shvaća što je bit trke, a borbu vodi sam sa sobom:

„NATJEČEM SE“

natječem se
sam sa sobom

pred ciljem
podmećem si nogu
da ne budem drugi

Ludizam se često ostvaruje paradoksalnim izrazima i konstruiranjem paradoksalnih situacija, za što je izvrstan primjer navedena pjesma. Lirski subjekt u prvom dvostihu djeluje kao podvojena ličnost koja se natječe sama sa sobom kako ne bi bila poražena. Ipak, u tri stiha koja slijede jasno je kako je riječ o namjerno suprotstavljenim trkačima koji prikazuju kako se mentalna podvojenost navodno očituje i fizičkom podvojenošću. Ovakvim načinom pisanja Balog je prikazao natjecanje sa samim sobom, strah od gubitka i želju za pobjedom. Kad i ako učini ono što namjerava, to jest podmetne nogu protivniku, bit će jasno kako je riječ o istoj osobi. Humorni učinak postiže se razmišljanjem o imaginarnoj utrci koja može završiti na samo jedan način – pobjedom lirskoga subjekta.

U „Zabetoniranoj pjesmi“ lirski subjekt teži posjedovanju ulice koja nema konkretnu službu, ali bi se ljudi napokon zapitali tko je Zvonimir Balog čija je ulica: *.. pa da na kraju opsuju:/ jebeš baloga i njegovu ulicu/ a tko je uopće bio taj idiot.*

Smisaonu je igru Balog ostvario u *Ekvilibriju* pjesmom „O mojoj bolesti“. Riječ je o bolesti koju ne definira, ali pojašnjava o čemu nije riječ. Na kraju objašnjava kako je riječ o nečemu lijepom poput cvjetanja, a ne o bolesti kakvom je zamišljamo. Jedina je poveznica njegove takozvane bolesti i cvjetanja nemogućnost opiranja:

„O MOJOJ BOLESTI“

Nije to ona bolest
Od koje ljudi požute
Pozelene kao mjesečina
Pomire se
I budu nepokretni kao kuće
Umorni kao pobjeđeni rvač
I slabi kao laž

Kako da vam kažem
Slična je cvjetanju

4.2. Figure zapisa

U zbirci *Sklon disanju* nalaze se četiri pjesme u kojima su zapisani brojevi, ali je zamisao čitanje pri kojemu pjesme (p)ostaju smislenima. U tim se pjesmama kombiniraju dva sustava bilježenja – slovima i brojevima, pa ih se može nazvati mješovitim figurama zapisa:

„koliko broj vrijedi
ovisi što iza njega slijedi“

3 u 3picama je manji nego
3 u 3ciklu
3 u 3ciklu je manji od 3
u 3polisu i 3nidadu
u 3vijalan
3 je ovima jalan
fra3 dali bi svoja
sva3
za dobre 3pice
a jedan s3c
dao bi sve ove 3ce
da se riješi brojke 3
u 3peru

Brojem osam poigrao se Balog postavljajući kratku zagonetku u pjesmi:

„kad je 8 sprijeda stvar ovako izgleda“

8ljen bijah što ne znači
da sam i
8ostaljen
sve više sam
8aren
8 manje M zuji mi
u uhoslavima

Takva misaona dosjetka čitatelja zbunjuje, ali i nasmije, što joj i jest zadatak.

Broj se u ovakvom tipu poezije može smatrati živim bićem. U prvom se stihu obznanjuje rođenje broja, a potom slijedi tijek njegova života. Naposljetku se zbrajanjem ipak daje doznanja kako je još uvijek riječ samo o broju:

„balada o broju 8“

najprije se	rodio8
onda	proplak8
pa	prohod8
pa	propiš8
pa	propis8
pa	pjev8
pa	voli8
pa	šeta8
pa	rinta8
pa	sanja8
pa	žudi8
pa	zvisi8
pa	suzi8
pa	vika8

pa	promuk8
pa	kašlja8
pa	stenja8
pa stvar	ukenja8
pa stvar	zajeb8
na kraju	odape8
ukupno:	160

Pjesmom „sizif“ predstavljaju se matematički izrazi koji se naglašavaju pisanjem velikoga slova, ali i razne mogućnosti raznolikoga pisanja riječi uz pomoć brojeva:

8ljenik previše je bi1
 njegovo je iMANJE je2
 100palo PLUSkvamperfekt 100palo
 i bez obzira koliko puta
 5u digao na pENTU
 uvijek mu ispadne
 žuMANJAK

Vrijedi istaknuti još jedan tip ovakvih figura koji je vrlo čest u Balogovim pjesmama, a to su pjesme koje nemaju posljednju završnu riječ u stihu, ali se u stihovima pojavljuju frazemi ili kontekst prema kojemu čitatelj može zaključiti što bi trebalo pisati na kraju stiha. U pitanju je osvještavanje jezičnih kategorija i mehanizama, poigravanje njima i poticanje čitatelja na jezičnu imaginaciju. Takav tip teksta prepoznamo u pjesmi iz zbirke *Sklon disanju*:

„DLAKA NA i“

nemam dlake na
 što mislim to i
 kao da sam iz
 i to bi me moglo gadno
 ali zar sam ja u svemu tome

bitno je da opća stvar ide svojim
pa makar mi se ne znam što
ne mogu gledati kako se neki
kako jedni nad drugima vrše
uvijek ću biti na strani
uvijek možete računati na mene

5. Konkretna poezija

Konkretna je poezija interdisciplinarna praksa koja se odmiče od tradicionalnoga shvaćanja riječi. Branimir Donat ju tumači na sljedeći način:

„Konkretna je poezija hibridna umjetnost i, što više budućnost umjetnosti i znanosti postaje ovisna o probijanju granica između različitih disciplina, to se brže brišu granice te kritike. Naziva se 'poezijom', iako to nije poezija u običnom značenju riječi. To je zapravo udaljavanje od poezije, od grafičkog oblikovanja i tipografije u dosad malo obrađenom području na kojem se te tri spomenute umjetnosti međusobno dodiruju.“ (1969:74)

Ciljeve konkretne poezije tumači Max Bense:

„Rečenice nisu cilj konkretnih tekstova. Radi se o tome, da se stvore ansambli riječi, koji će kao cjelina reprezentirati verbalni, vokalni i vizualni prostor za saopćavanje, trodimenzionalno jezično tijelo, a ono je nosilac svoje specifično konkretne estetske poruke.“ (1969:95)

Prije pojave prvih osviještenih poetika u dvadesetom stoljeća, konkretnom se poezijom smatralo disontinuirano razvijanje u dva smjera: izrazito vizualnom ili izrazito zvučnom poezijom. Rubne inačice vizualne poezije postoje otkad je pisma i pisanoga pjesništva, a takvi se zametci mogu tražiti u uobičenom stihu, izdvojenomu ili osamostaljenomu slovu (Rem 2011:93). Sedamdesete godine hrvatske poezije uprizoruju vrhunac konkretističke djelatnosti na našim prostorima, a nakon toga bilježi se prevladavanje metafore i literarnih koncepata nad vizualnim istraživanjima.

U tom se području spominje dvadesetak autora u sklopu vizualne poezije. Balog pripada skupu pjesnika koji se u konkretnu poeziju priključuju sedamdesetih godina, dakle kad je konkretistička djelatnost u samom jeku (uz Panu Kanižaja, Zvonimira Mrkonjića, Branka Maleša..) (*isto*).

Međutim, teško ih je označiti pojmom vizualne poezije, pogotovo u smislu koji su izlagali njeni teoretičari. Teoretičari i praktičari vizualne poezije (pr. Eugen Gomringer i Max Bense) o takvoj vrsti tekstova govore samo u onom slučaju u kojem tekst ne priopćava nikakvu smislenu poruku, nego je obično susljedno uvezivanje znakova u tekst, pa ih se imenuje autorima *poezije vizualne osjetljivosti* (isto: 106).

Prema Mrkonjiću (2008) pojam konkretne poezije čine vizualna poezija, ludizam, koncept nastao iz dosjetke, ready-made tehnika te intermedijalnost u užem smislu. Sastavnice koje navodi, autor definira na sljedeći način:

„1. Vizualna poezija, tipoezija, grafička poezija (M. Machiedo) zasnovana na grupiranju slova u nove znakove, pri čemu dolazi do reakcije između ideogramske uloge slova i njihove semantičke funkcije.

2. Ludizam (vidi i: letrizam), igra glasovnom građom, stvaranje glosolalija ili glasovnih neologizama nastalim raspadanjem konvencionalnih oblika riječi. U kasnijem tumačenju ovog pojma, koje dolazi iz slovenske poezije, ludizam se bavi rječitom vizualizacijom predmetnosnih relacija, po uzoru na praksu grupe OHO (kao primjer mogu se navesti neke pjesme iz zbirke Z. Makovića Komete i zbirke Tekst B. Maleša).

3. Koncept, koji izvire iz dosjetke u užem smislu, nastaje redukcijom niza riječi, jedne slike ili ideje na odjednom opazivu pojavnost. Koncept se može više ili manje materijalizirati, što više svesti na radnju koja preparira (verbalno ili ne) predmete. U ovom potonjem slučaju, koncept se može realizirati u radnji ili događaju (happening).

4. Ready-made, tehnika koja se primjenjuje u čistom stanju ili parcijalno, a bit joj je uzimanje objekta iz konteksta nulte poetske označenosti, njegovo istrgnuće (depaysement) i stavljanje u kontekst novog (poetskog) značenja. Dakako i u ready-madeu na djelu je dosjetka (koncept). Vidjeti u stvarnosti potencijalne povode za ready-made samo po sebi čin je poetske pozornosti i njegova konkretizacija samo je pitanje trenutka.

5. Intermedijalnost u užem smislu otvara prostor primjerima prožimanja poezije vizurom radiofonije, novinstva, filma, rocka, televizije (spota), enigmatike itd. Ali reklo bi se da se sve većim otvaranjem poezije izazovima medija slabi njezina samobitnost i otpornost, tj. sposobnost da nametne stajalište svog medija drugima. “

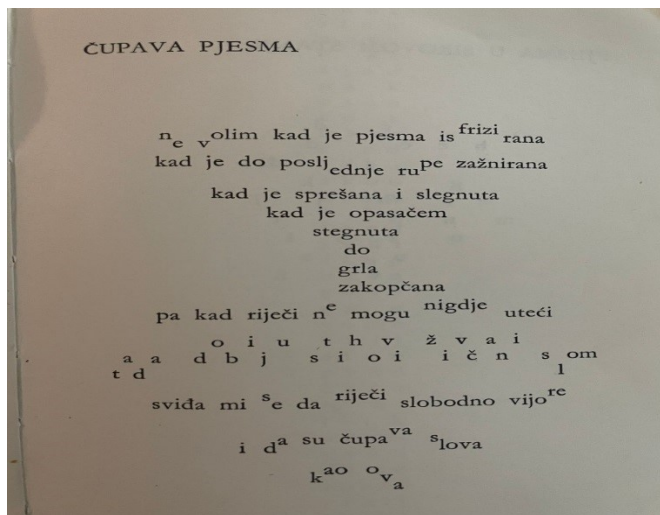
5.1. Vizualizacija lirskoga teksta

U svom razmatranju iz 1988. Vuletić vizualnu poeziju naziva krajnjim vidom motiviranih znakova jer se u njoj odbacuje linearnost, a materijalnost se prikazuje vanjskim izgledom. Iz tog

razloga vizualna poezija manifestira se kao slika bez linearne forme i tumači prvo kao cjelina, a potom se promatraju detalji u njoj (1988:185).

Šuvaković (2005) vizualnu poeziju razmatra u obliku poetskog izražavanja koje za rezultat ima: zapise jezika čiji je vizualni karakter važniji no značenjski, znakovne strukture analogne znakovnom sistemu ili ideografskome pismu te vizualne strukture proizašle iz poetskog mišljenja ili djelovanja.

Letrizam kao pjesnički pokret naglašava materijalne osnove glasa, geste i/ili pjesničkog zapisa (*isto*: 344). Njime slova bilježe drugačiji oblik ili položaj, ali sa ciljem isticanja ili kakvog iskazivanja ideje. U *Preporučenoj se ptici* u ciklusu *Pjesme kao takve* nalazi niz pjesama koje odlikuje vizualni tip pjesništva. Prva je u tom ciklusu „Čupava pjesma“ čiji stihovi podsjećaju na prikaz raščupane kose:

Letristički elementi u *Halo lo lo lo Tko je tamo?* prikazani su slovima koja grafički imaju oblik dima, a o tome i kazuju:

m

i

samo je d

ostao

Jednako kao dim, Balog prikazuje eksploziju rastresenošću slova. Zbog toga pjesma djeluje realističnije, a i ostavlja puno veći dojam na čitatelja:

„Riječi koje su zatražile azil u metafori“

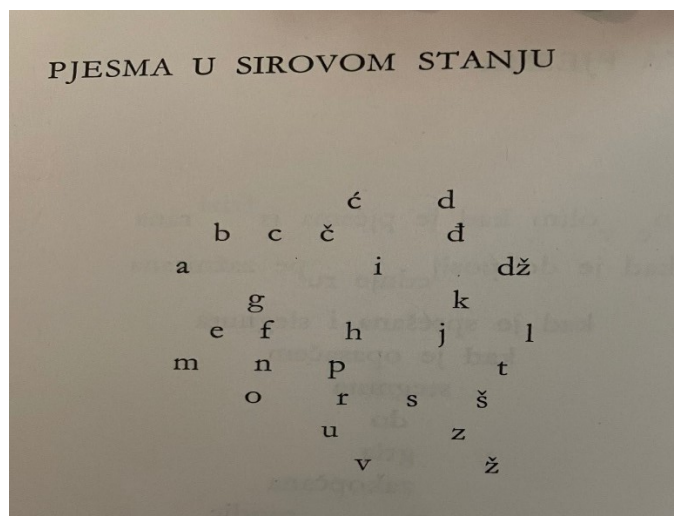
k s

e zi j e

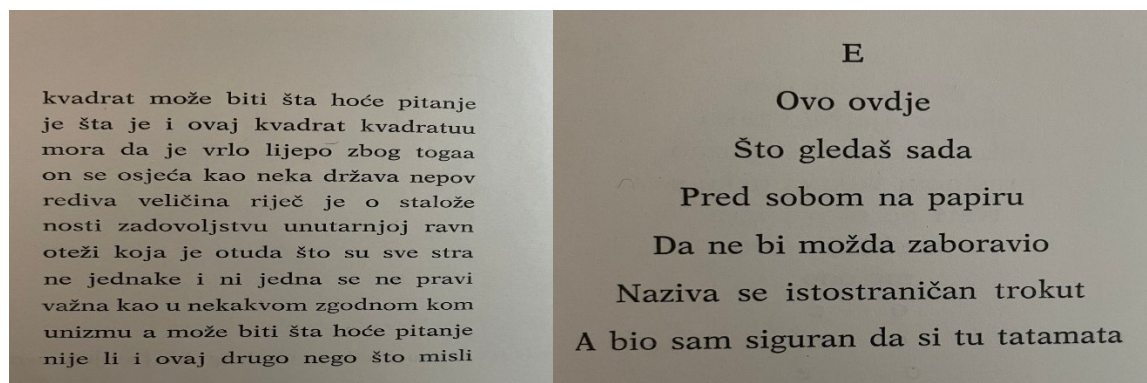
pl o

(Leonardo nad Zagrebom i Šus zvijezda)

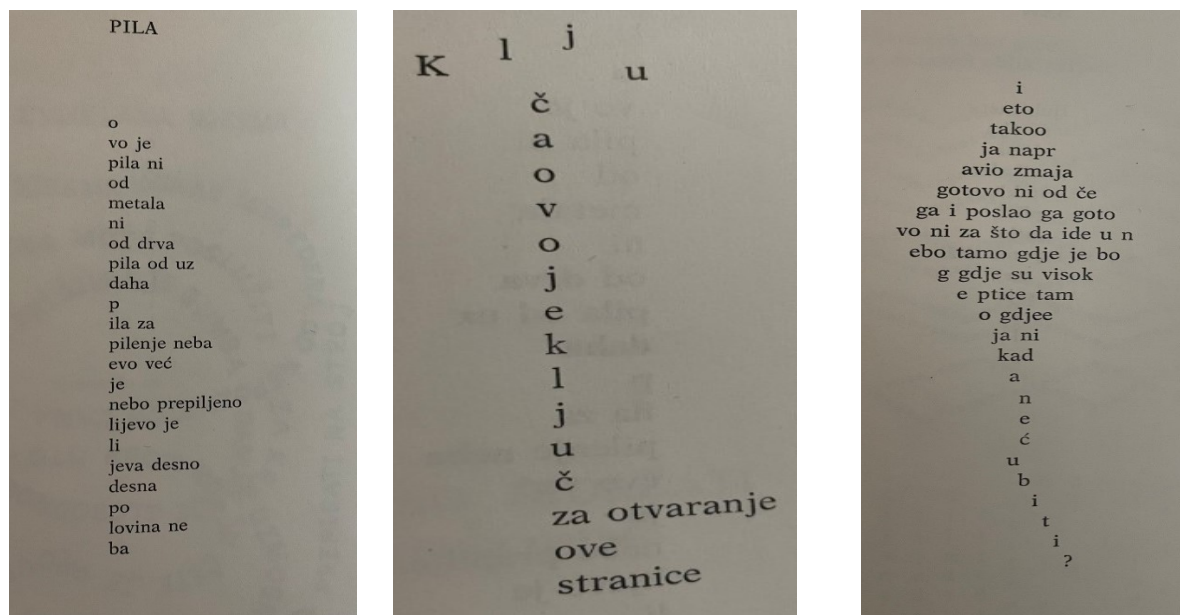
Takav se prikaz može povezati uz pojam plivanja koji se ostvaruje slovima u obliku valova. Ipak, postoje pjesme čiji je cjelokupni vanjski izgled važniji od teksta pa nije riječ o zametcima vizualne poezije, već o pravim ostvarenjima. Reprezentativni su primjeri iz *Preporučene ptice* kao, primjerice, „Pjesma u sirovom stanju“ koja asocira na to da su sama slova beznačajna ako njima ne vlada netko sposoban tko može napisati pjesmu:

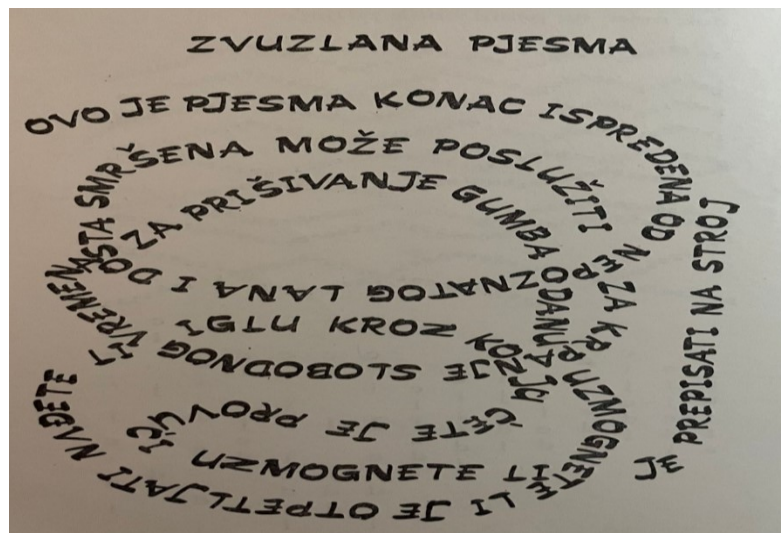
Značajan udio vizualne poezije ogleda se u pjesmama uobličanim u kaligrame. To je figura diskurza prema kojoj je tekst pjesme raspoređen tako da oblikuje sliku ili crtež koji su najčešće u suglasju s temom pjesme. Kaligram pretpostavlja intermedijalno iskustvo i naglašava prostornost teksta (Bagić 2015: 168-169). Osim u poeziji, kaligramsko je kodiranje vrlo česta strategija reklamnog diskurza (*isto*: 170). Balog je, primjerice, tekst dviju pjesama oblikovao u geometrijske likove, trokut i kvadrat:

Poslužio se Balog i složenijim oblicima poput ključa, zmaja ili pile:

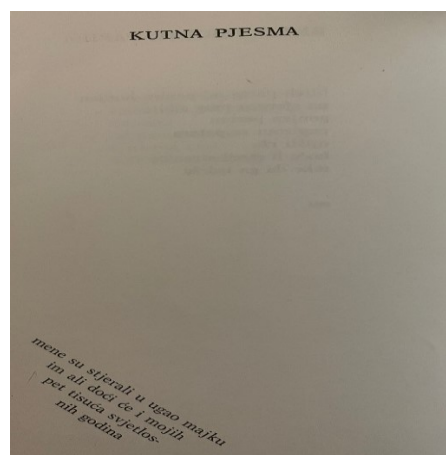
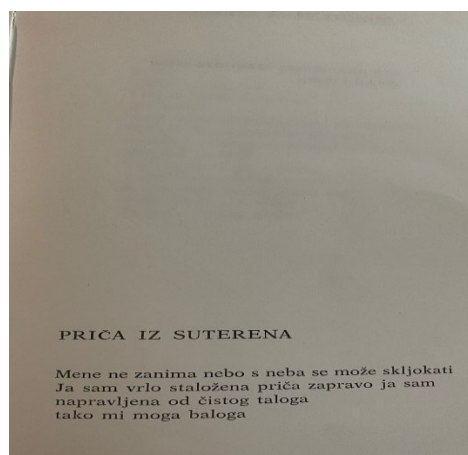

Višestruki ikonički znak Balog je postigao u primjeru *Zvuzlane pjesme*:

Vuletić (2019) primjećuje kako je riječ o pjesmi čiji je najupečatljiviji element slika konca koju prikazuje niz riječi, ali je tekst u skladu s izgledom pjesme jer u njemu piše kako je pjesmu teško čitati.

Pojedinim pjesmama naslovom je definirana pozicija na stranici, a odnos između naslova i njihove pozicije element je humorizacije:

5.2. Zvukovna poezija

U literaturi o suvremenoj književnosti često se opisuju usporedbe, sličnosti ili razlike književnosti i drugih umjetnosti. Često se i vrlo opširno piše o zvučnosti pjesničkih tekstova (Rem 2011: 178). Zvukovni je ludizam zanimljive učinke ostvario tamo gdje se oslonio na eufoničku organizaciju teksta, a zvukovne se igrarije prikazuju i lipogramatskim, odnosno pangramatskim stihovima (Benčić i Flaker 1996: 48). Među pangramatskim strukturama nešto su rjeđe one u kojima svaka riječ počinje samoglasnikom od onih s početnim suglasnikom (*isto*: 49):

„D“

Država drži drozdove
Dok drugovi dozriju do dojki
Dan drobljen diskusijom
Dugo drhti dodirujući daljine
Dječaci draže dim dodirujući dudovine
Diogenu drpiše duge
Da dan dulje dopre
Dah dah dah au
Duplje djedovo

(*Riba na biciklu*)

Primjeri konkretne poezije svoju izvrsnost, dakle, često postižu zvučnošću koju je moguće održavati ponavljanjima ili igrom riječima. Veoma je važno interpretativno čitanje pjesme u kojemu se naglašavaju potencijali pjesme. Štoviše, Vuletić (1968) uočava kako je za traženje zvukovne dimenzije poezije nužno i korektno izgovoriti glasove pa nastavlja:

„Ono što čini zvukovnu dimenziju poezije nisu glasovi, već emocija izražena ljudskim glasom preko određenog jezičnog materijala; čitalac se ne zaustavlja na riječima, ni na glasovima, on se, tek oslanjajući na glasove i riječi; probija mnogo dalje: koliko daleko, to ovisi o njegovim doživljajnim sposobnostima. Zvukovna dimenzija poezije (i književnosti uopće) i nije lingvistički već umjetnički element; ne može se, dakle, izmjeriti, izbrojiti, definirati, njeno se prisustvo i važnost tek mogu naslutiti.“

Ovakav je tip poezije ostvariv u onomatopejskim pjesmama. Onomatopejom u najširem smislu podrazumijeva se prenošenje ili oponašanje zvukovnih osjeta jezičnim sredstvima (Živković 1984: 505) Glasovima ili riječima se pokušava što vjernije prikazati zvuk, a to se naprimjer postiže ponavljanjem samoglasnika kako bi se oponašalo glasanje životinje:

„prosvjed jedne koze“

beee-zobrazluk
vi ste se zavukli u svoje sobe
beee-zbrižni ste
čitajte beee-letristiku
slušate abe
u društvu ste beee-smrtnika
a ja u beee-tonu
beee-z ičega
beee-lim beee-onjače
i kako da čovjek ne pobee-navi
beee-m vam beee-ngulicu
(vlastogrlni beee)

(*Sklon disanju*)

Isti se princip prikazuje u pjesmi iz zbirke *Riba na biciklu*, u kojoj se suglasničkim ponavljanjem slova *z* predočava zujanje muhe. Naslov, sadržaj i onomatopejski učinak povezani su:

„ZZ“

otvori zidove
da ti se prozrači prostor
i naglancaj strop
muhe su već zaposjele
ulazzzzzzzzzzzzzzzzzzzzzzz
zzzzzzzzzzzzzzzzzzzzzz
da i ne zijim o izlazuuuu
zuuuuuuuuuuuuuuuuuuu
zuuuuuuuuuuuuuuuuuuu
zuuuuuuuuuuuuuuuuuuu
zuuuuuuuuuuuuuuuuuuu

Iznimno zanimljivo bilo bi slušati pjesmu kojoj je glavna tema strah, a izgovara se drhtećim glasom ili mucanjem pri čitanju:

straah mme jije
 da će kikiša zazauijiek papasti
 dada će stokaka zadnju lilivadudu popastiti
 da vodada nećeće znati kukući
 da sessse sssnijeg nećeee momoći
 bijeljelijeti pppa baš da se kkako napreggne
 da nneće ssvi sstupovi ssvijeta
 mmomoći izizdržati tetežinu
 vjevjeđa vjevjeđa vvvjedžadža
 iiii da vvviše neću momoći
 nininikakada gogogogovo

U posljednjem se stihu iskazuje kako se dogodilo ono čega se lirski subjekt pribojavao.

Zvukovnu poeziju predstavlja i ranije u radu spomenuta aliteracijska pjesma „Prč bz smglsnk“ jer izgovorom postaje jasnije o čemu kazivač govori. Zanimljivo bi bilo slušati pojedine stihove iz „Pjesme koja nema veze s ciklusom“ koji dobro funkcioniraju i u vizualnom obliku:

raaaaasteeegnuuuteee riiijeeeeečiiiiii
mogu se još više raaasteeegnuuuuti
u beskraaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaj

(Riba na biciklu)

Na temelju toga moguće je zaključiti kako vizualna poezija može funkcionirati u projekciji s drugim medijima, uvećavajući na taj način svoju vrijednost.

6. Zaključak

Čitajući i analizirajući Balogovu poeziju lako je opaziti da je njegov pjesnički izraz prožet ludizmom. Balogova igra jezikom i onime što isti omogućava isprepliće se s humorom, temeljnom vrijednošću njegova pjesništva (Diklić 1993:56). Inovativni je autor uspio održavati vezu između pjesništva i igre te tako postao inspiracijom mnogim autorima koji su slijedili njegov primjer. Ta je igra potaknula i one najmlađe na čitanje, često omraženu aktivnost. Međutim, zbog uspješnih ostvaraja u dječjoj književnosti, dio je njegova opusa za odrasle ostao zanemarenim ili, u najmanju ruku, premalo istraženim. Ovaj je virtuoz na duhovit način predstavljao svakodnevne teme, ali i ozbiljne probleme s kojima se ljudi susreću. Samo učen pjesnik može vješto rabiti razne elemente i figure u svojoj poeziji, a i dalje biti shvatljiv velikim masama.

U ovom se radu pozornost pokušalo usmjeriti na zbirke o kojima se nije mnogo pisalo te prikazati nekoliko konkretnih primjera Balogova ludizma. Iz odabranog je korpusa pjesama ipak uočljiv jedan element koji ih sve povezuje, a to je koncept dosjetke. Naime, svi su oblici ludičkih tendencija temeljeni na tom načelu. U većini se pjesama spretno iznevjerava zamišljena struktura pjesme ili njezin sadržaj, ali se zato čitatelja nasmijava pomno osmišljenom dosjetkom. Ovaj je rad najbolje zaključiti na balogovski način:

„UMJESTO POGOVORA“

Hvala bogu da sam
već jednom gotov

(Preporučena ptica)

Primarna literatura

- Balog, Zvonimir. 1961. *Ekvilibrij*. Zagreb.
- Balog, Zvonimir. 1975. *Preporučena ptica*. Zagreb: Znanje.
- Balog, Zvonimir. 1977. *Riba na biciku*. Zagreb: Znanje.
- Balog, Zvonimir. 1982. *Sklon disanju*. Zagreb: Znanje.
- Balog, Zvonimir. 1987. *Omča*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Balog, Zvonimir. 1994. *Leonardo nad Zagrebom*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Balog, Zvonimir. 1997. *Šus zvijezda*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- Balog, Zvonimir. (prir. Žigo Lada). 2007. *Četvrtasta kugla*. Vinkovci: Riječ.
- Balog, Zvonimir. 2011. *Halo lo lo lo Tko je tamo?*. Zagreb: Društvo hrvatskih književnika.
- Balog, Zvonimir. 2013. *U ponedjeljak ne mogu*. Zagreb: Naklada Đuretić.
- Balog, Zvonimir. 2014. *Tko me što pita od jabuka*. Zagreb: Društvo hrvatskih književnika.
- Balog, Zvonimir. 2015. *Stoj ili pucam od zdravlja*. Zagreb: Hrvatska kulturna zaklada.

Sekundarna literatura

Bagić, Krešimir. 2012. *Rječnik stilskih figura*. Zagreb: ŠK.

Bagić Krešimir. 2015. *Stopljenica: riječ, figura, kultura*. U: *Svijet stila, stanja, stilistike* (e-knjiga). Ur. Anera Ryznar. Stilistika.org.

<https://stilistika.org/bagic/>. Pregled: 30.8.2022.

Bense, Max. 1969. Konkretna poezija. *Bit – International* 5-6: str. 89-101.

Diklić, Zvonimir. 1993. Poezija i proza Zvonimira Baloga. U: Zalar – Diklić – Car-Matutinović: *Grigor Vitez – Zvonimir Balog – Luko Paljetak*. Ključ za književno djelo. Zagreb: Školska knjiga. str. 55-114.

Donat, Branimir. 1969. *Konkretna poezija – poetska kozmogonija tehnološke ere*. Bit – International 5-6.

Flaker, Aleksandar – Živa Benčić (ur.). 1996. *Ludizam: zagrebački pojmovnik kulture 20. stoljeća*. Zagreb: ZZK FF.

Huizinga, Johan. 1992. *Homo ludens. O podrijetlu kulture u igri*. Preveli: A. Stamać i T. Stamać. Zagreb: Naprijed.

http://os-mlovraka-vladislavci.skole.hr/upload/os-mlovraka-vladislavci/images/static3/1232/attachment/Johan_Huizinga_-_Homo_Ludens.pdf/ Pregled: 31.8.2022.

Hockett, Charles F. 1967. Where the tongue slips, there slip I. U: *To honor Roman Jakobson*. The Hague: Mouton. str. 910–936. Prema: Charles F. Hockett. 1977. *The view from language. Selected essays 1948–1974*. Athens, GA: The University of Georgia Press. str. 226–256.

Javor, Ranka. 2007. *Balog – monografija*. Varaždin: Katarina Zrinski.

Lovrenčić, Željka. 2015. Pogovor – Život treba beskrajno voljeti. U: *Stoj ili pucam od zdravlja*. Zagreb: Hrvatska kulturna zaklada. str. 193-195.

Marković, Ivan. 2012. *Uvod u jezičnu morfologiju*. Šesto izdanje. Zagreb: Disput.

Maroević, Tonko. 2015. *Sklon disanju, sklonjen u pisanju*. Hrvatska revija 1
<https://www.matica.hr/hr/446/sklon-disanju-sklonjen-u-pisanju-24399/>. Pregled: 30.8.2022.

Mrkonjić, Zvonimir. 2008. *Konkretna poezija: enciklopedijska natuknica*. Vijenac 378.
<https://www.matica.hr/vijenac/378/enciklopedijska-natuknica-4259/>. Pregled: 28.8.2022.

Perić, Marica. 2012. *Balogovo blago: pjesništvo Zvonimira Baloga*. *Libri et liberi*, 1.(2.), str. 253-260.
<https://hrcak.srce.hr/100505/>. Pregled: 27.8.2022.

Rem, Goran. 2011. *Pogo i tekst*. Zagreb: Meandarmedia.

Škreb, Zdenko. 1949. *Značenje igre riječima*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Šuvaković Miško. 2005. *Pojmovnik suvremene umjetnosti*. Zagreb: Horetzky – Ghent: Vlees & Beton, Ghent.
https://monoskop.org/images/0/0c/Suvakovic_Misko_Pojmovnik_suvremene_umjetnosti.pdf/.
Pregled: 27.8.2022.

Vuletić, Branko. 1968. *Zvukovna dimenzija poezije*. Umjetnost riječi 12 (1968) 1: str. 21-37.
Prema: 2019. *Stilistika govora* (e-knjiga). Prir. J. Vlašić Duić.
Stilistika.org. <https://www.stilistika.org/zvukovna-dimenzija-poezije>. Pregled: 31.8.2022.

Vuletić, Branko. 1988. *Jezični znak, govorni znak, pjesnički znak*. Filologija 16.

Vuletić, Branko. 2019. *Od krajnjih oblika do savršenog umjetničkog znaka. Stilistika govora* (e-knjiga). Prir. J. Vlašić Duić. Pregled: 31.8.2022.

Žigo, Lada. 2007. Predgovor – Brzi Gonzales koji je pretekao kritičare. U: *Četvrtasta kugla*. Vinkovci: Riječ. str. 5-13.

Žigo, Lada. 2014. Predgovor - Pita od jezika. U: *Tko me što pita od jabuka*. Zagreb: Društvo hrvatskih književnika. str. 5-9.

Živković, Dragiša (ur.). 1984. *Rečnik književnih termina*. Beograd: Nolit.